

Innlandet
fylkeskommune

Dokumentasjonsvedlegg for Bagnsbergene gard, Del 1

Beliggenhet og kort beskrivelse av fredningsobjektet

Bagnsbergene gard, i dagligtale kalt Bagnsbergatn eller Bergatn, ligger på gnr./bnr. 37/140 i Sør-Aurdal kommune. Eier er Sønstebyfondet (Gunnar Sønstebys Minnefond). Eiendommen rundt tunet, gnr./bnr. 37/1, eies av Ole Bjørn Odden.

Gården ligger høyt og fritt ovenfor Bagn sentrum, og er et godt bevart gårdstun som i all hovedsak ble bygd i tidsrommet 1825-1850. Tunet består av 6 bygninger; våningshus, kårstue, fjøs, låve, smie og sammenbygd stabbur og skåle.

Gården og skogsområdet Gråbeinhølet rett nedenfor var et viktig åsted for dramatiske hendelser under kamper mellom norske og tyske avdelinger i april 1940. I flere av bygningene er det spor etter kamphandlinger.

Både bygninger og gårdstunet har i stor grad stått uendret siden 2. verdenskrig.

Gården ble innviet som «nasjonalt krigsminne» av kong Olav V i 1986, og brukes som formidlingsarena for Krigsskolens kadetter, skoleklasser i området og ulike grupper.

Området er i kommuneplanens arealdel, godkjent 16. september 2010, vist med arealformål LNFR

Historikk

Bagnsbergene gard har en flere hundre år gammel historie. Gården var opprinnelig en del av gården Ellendshaugen, men fra 1730-tallet eksisterte den som eget eiet gårdsbruk fram til det ble forlatt etter 2. verdenskrig. På gården har det vært kyr, sauer, geiter, griser og hester, og både innmark og utmark ble maksimalt utnyttet. Det ble dyrket flere kornslag, poteter og andre grønnsaker på gården, og fra utmarka ble det høstet høy, lauv og bark til for.

Arne Halldorson overtok Bagnsbergene i 1813 og det er trolig han som har oppført de fleste av bygningene på gården. Sønnen, Halldor Arneson, overtar gården i 1867, og han selger den videre til sin svoger, Andreas Olsson Kristianslund, (Andreas Bergene) i 1891. Det er trolig han som bygger kårstua. I 1921 selger Andreas gården til Olaf Arntson Odden som er eier i 1940. Andreas Olsson Kristianslund blir boende i kårstua på gården, og blir drept der under kamphandlingene i april 1940, 85 år gammel.

Kamphandlingene i april 1940

I Valdres kom deler av den tyske 163. Infanteridivisjon i kamp med norske 4. Brigade. Brigaden kom fra Vestlandet, og var den eneste av de norske brigadene i sør som fikk mulighet til å mobilisere i henhold til gjeldende planer.

Noen av de hardeste kampene i Valdres fant sted i Bagn. Her kom en tysk kampgruppe under ledelse av major Henning Daubert i kamp med norske avdelinger i dagene 18. til 20. april 1940. Dauberts kampgruppe besto av to bataljoner, mer enn 1200 soldater. Mot seg hadde de innledningsvis Landvernsbataljonen av Infanteriregiment nr. 6 (IR6), og deretter 1. Bataljon av IR10.

Etter at kamphandlingene blusset opp i Bagn den 18. april, gjorde tyskerne flere forsøk på å bryte

gjennom det norske forsvaret i nordenden av Bagn sentrum. Som et ledd i disse forsøkene ble det besluttet å sende et forsterket kompani over åsen øst og nord om sentrum. Målet var å komme seg bak de norske forsvarsstillingene.

Omgåelse av de norske styrkene skulle gjennomføres av løytnant Stemmers 9. kompani, av Infanteriregiment 236 (IR236). Kompaniet startet fra området ved Bagn kirke sent fredag kveld, den 19. april. I løpet av kvelden gikk de tyske soldatene forbi nedre og øvre Gubberud, Dalen og deretter fram til Bagnsbergene gård. Sivile som var på gården ble tatt som gisler. Tidlig neste morgen fortsatte den tyske styrken ned mot bygda, og kom i kamp mot norske styrker i Gråbeinhølet. De hadde støtt på kaptein Fredrik Rieber-Mohns 3. kompani av IR 10. Kampene varte hele dagen, med falne på begge sider. Om ettermiddagen trakk tyskere seg tilbake til Bagnsbergene gård med sine sårede og falne soldater. De falne tyske soldatene ble midlertidig gravlagt i snøen. Søndag 21. april angrep det norske kompaniet gården. Hoveddelen av det tyske geværkompaniet ble tatt til fange på Bagnsbergene, og de sivile gislene ble frigitt. Dette var en viktig seier for de norske styrkene.

Bagnsbergene ble sterk beskyttet av det norske kompaniet, og flere av bygningenes interiør har fortsatt synlige spor etter dette i form av kulehull i interiør og inventar.

Kamphandlingene på Bagnsbergene og i Gråbeinhølet i april 1940 er blitt et symbol for den harde motstanden de tyske styrkene møtte i Valdres, og et symbol for kamphandlingene i Sør-Norge sett i en større sammenheng. Kampene ved gården dreier seg ikke bare om strid mellom to militære parter, men berører også sivile som en uskyldig tredjepart. En av de sivile, 85 år gamle Andreas Olsson Kristianslund (Andreas Bergene) som var kårkall på gården, ble også drept i skuddvekslingen.

Selv om det var omfattende kamper i Bagn, på Bagnsbergene gård og i skogsområdene nedenfor, er det få kulturminner fra 2. verdenskrig i form av strukturer eller anlegg som ble etablert i forbindelse med krigen. I lia ned mot E 136 finner vi restene etter to skytterstillinger/mitraljøsestillinger, men ellers foregikk kampene med skogen og eksisterende bygninger og strukturer som kamparena. I skogsområdet Gråbeinhølet, hvor noen av de hardeste trefningene fant sted, er det satt opp "minnesteiner" på stedene der det falt norske og tyske soldater i tillegg til skilt som formidler historien.

Nasjonalt krigsminne

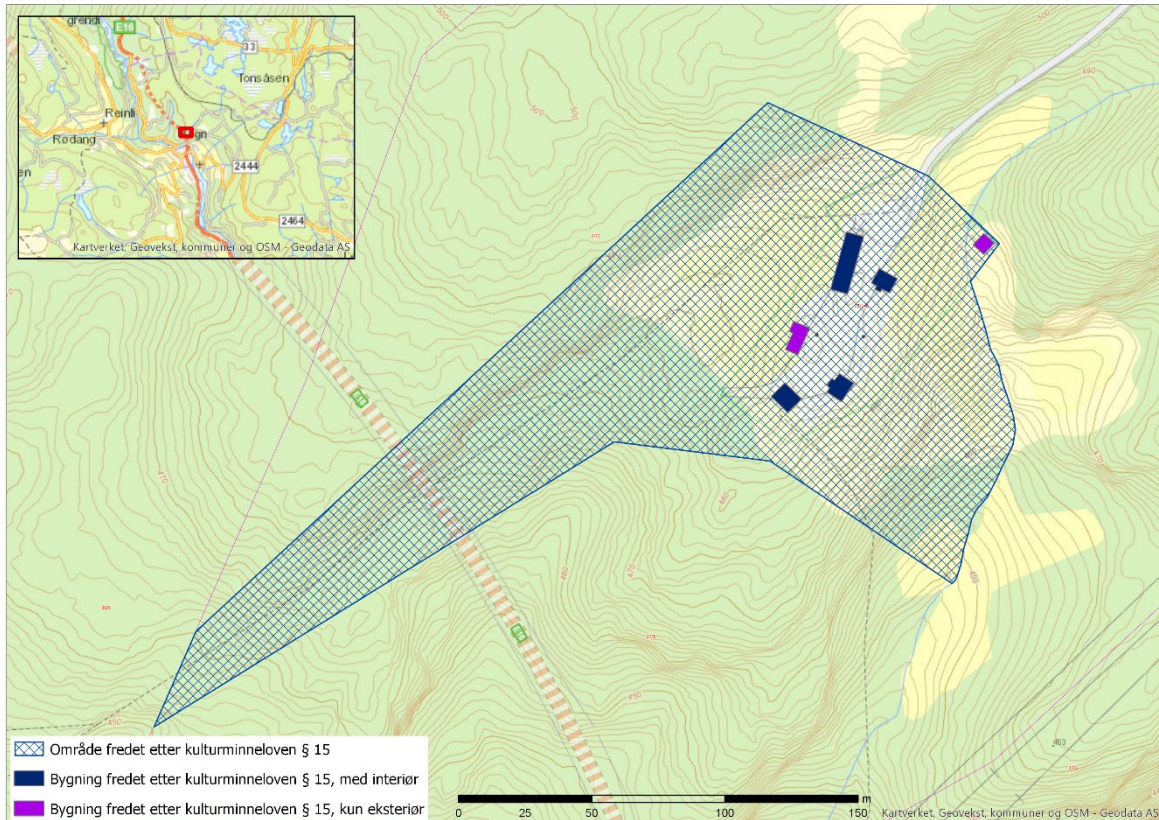
Sommeren 1985 besøkte 11 veteraner fra kampene i 1940 Gråbeinhølet og Bagnsbergene gård. Hendelsene under krigen ble gjennomgått, og det var enighet om at noe måtte gjøres for å redde gården som krigsminnesmerke. I løpet av det neste året ble det lagt ned en betydelig innsats for å ta vare på gården og historien rundt kampene i 1940. Flere av bygningene ble delvis restaurert og den nye veien frem til gården ble betydelig utbedret og gjort kjørbare for personbiler og busser.

Andreas Hauge gjennomførte intervjuer med en rekke av veteranene. Hendelsene ble illustrert med Hauges tegninger, og en bok om kamphandlingene ble utgitt i Forsvarsmuseets småskriftsamling i 1986. Samtidig støpte Hauge minneplater som ble satt opp på de stedene hvor norske og tyske soldater hadde falt i 1940. Dette ble både gjort i Gråbeinhølet og på Bagnsbergene gård. I slutten av august 1986 ble gården innviet som «nasjonalt krigsminne» av kong Olav V. Mange hundre veteraner og sivile var ved den anledningen samlet på gården.

Beskrivelse av fredningsobjektet

Bagnsbergene gard – del av Askeladden-id 226134

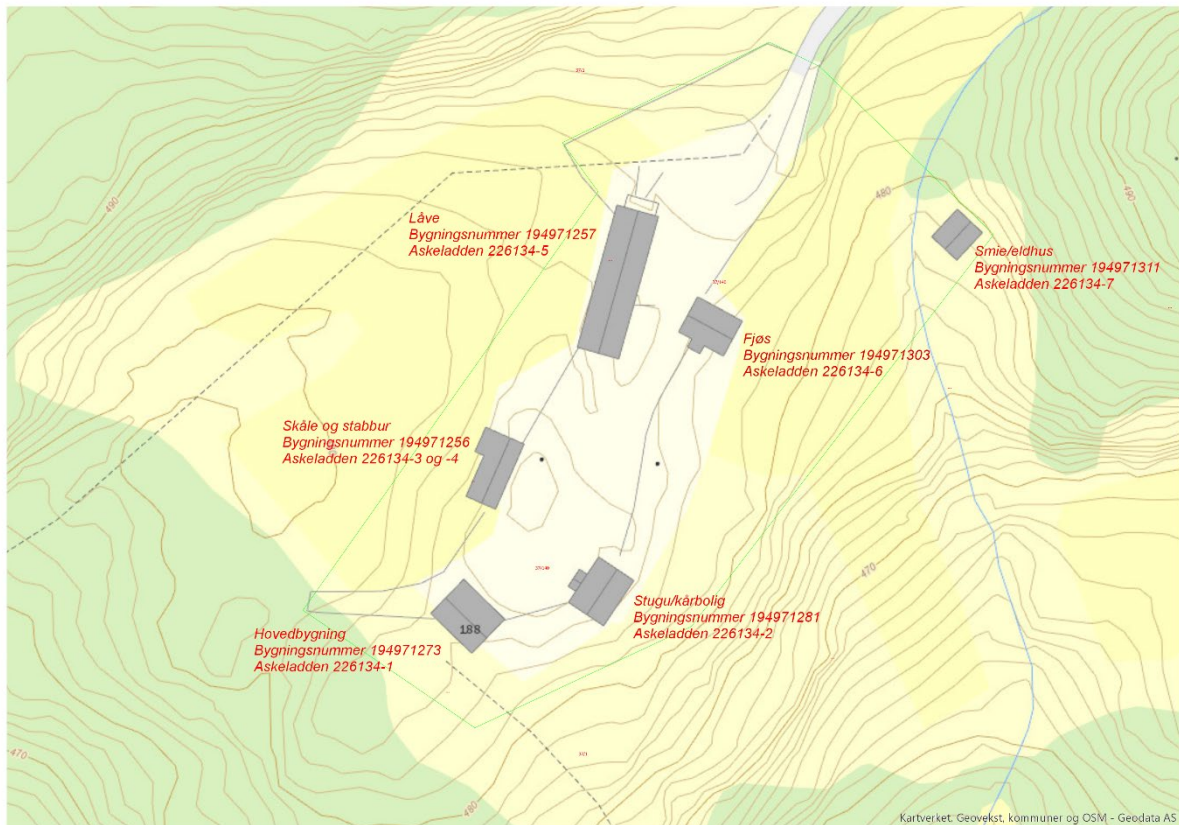
Gården Bagnsbergene ligger oppe i dalsiden, høyt over de trange juvene, noe som er typisk for denne delen av Valdres. Det er et tradisjonelt firkanttun med mange ulike bygninger med ulike funksjoner.

Gården har i alt 6 bygninger som i all hovedsak ble bygd i tidsrommet 1825-1850. Hovedbygning, kårstue, fjøs, låve, stabbur og skåle danner selve tunet. Bygningen som rommet smie og eldhus er plassert utenfor tunet. Fra gården går en gammel fersdselsveg, Berganevegen, ned til Bagn. Vegen går gjennom skogsområdet som kalles Gråbeinhølet.

Bebyggelsen er lagt oppe på en høyde i terrenget med berg i dagen. På østsiden av tunet renner en bekk som ga tilgang til vann samt mulighet for drift av kvern og sag. Det er tufter etter to bygninger langs bekken. I bekken og på den nordligste tufta ligger det kvernsteiner. Det er også tufter etter en tidligere bygning nord for fjøset i tunet. Området rundt tunet bærer preg av et marginalt jordbruk der man har utnyttet terrenget maksimalt der det var lunt og fine forhold for dyrkning, med oppmuring av terrasser for å få større dyrkningsflater. I tillegg er området utnyttet til slått og beite. Det er flere rydningsrøysere i området.

Både bygninger og innmark har i stor grad stått relativt uendret siden april 1940. I flere av bygningene er det spor etter kamphandlingene.

Enkeltminne 1: Hovedbygning, bygningsnummer 194971273

Hovedbygningen er en toetasjes laftet tømmerbygning fundamentert på kistemurt natursteinsmur. Bygningen har saltak med skifertekking og murt steinpipe. Fasade mot nord og vest har utvendig stående kledning, med en brystning med liggende panel og liggende panel i røstet på østveggen. Det er eldre profilert panel på fasaden mot tunet. Det antas at første etasje er den eldste delen av bygningen og at andre etasje trolig ble bygd under en ombygging i 1853. Bygningen har sju vinduer i empirestil i første etasje og seks vinduer i eldre barokktype i andre etasje.

Hovedbygningen har en tradisjonell akershusisk grunnplan med tre rom i første etasje. I den akershusiske grunnplanen er det vanlig at inngangsdøra fører direkte inn i oppholdsrommet, men i denne bygningen er inngangsdøra plassert slik at den fører inn i den minste kleven, gangen og trapperommet. Døra er muligens flyttet i forbindelse med en ombygging i 1853, bak det store fatskapet i kjøkkenet er det merke etter døråpningen og årstallet 1853. Ytterdøra er forseggjort med skråstilt panel med smidde hengsler og beslag. Det kan se ut som om døra har vært dekorert på utsiden. I første etasje er det i tillegg til gangen et stort kjøkken/oppholdsrom og et soverom. Peisen i oppholdsrommet er plassert omtrent midt i huset på kortveggen mellom kjøkkenet og de to klevene, og det er senere plassert en støpt vedkomfyr i jern inntil peisen med tilkopling til pipeløpet. I andre etasje er det også gang, soverom og kjøkken/oppholdsrom. I soverommet er det installert jernovn med tilkopling til pipe, og det har trolig vært en vedkomfyr i jern her tidligere.

Bygningen er svært autentisk både i eksteriør og i interiør; det meste av hovedstruktur, materialbruk og detaljering er bevart slik den sto i 1940. Deler av det opprinnelige møblementet i bygningen er i

stor grad bevart og utgjør en viktig del av helheten i anlegget. Dette gjelder blant annet et fatskap med skapdører i "sirupssnippform" i kjøkkenet i første etasje. Det er en type utsmykning som var vanlig i Valdres i perioden 1800–1850.

På slutten av 1980-tallet ble det foretatt en del restaureringsarbeider på bygningen, blant annet ble skifertak lagt om, pipa og deler av grunnmuren ble murt opp på nytt og alle vinduene satt i stand med nytt glass.

I perioden 2016 til 2020 er det utført ytterligere arbeid på bygningen. Muren er satt i stand og terrenget er justert. Bygningen er jekka opp og rettet. Det er spunset inn nytt tømmer i veggene. Gulv og vinduer er reparert. **Etter siste arbeider vurderes overordnet tilstandsgrad å være TG 2 (vesentlige avvik).**

I dag er bygningen tatt i bruk til formidling av krigshandlingene her i 1940 med tekst og illustrasjoner. Det er montert formidlingstavler på utvendig vegg mot nord.

Fasade mot nord

Fasade mot nord og vest

Fasade mot vest

Fasade mot sør og vest

Fasade mot sør

Fasade mot sør og øst

Fasade mot øst

Fasade mot nord og øst

Inngangsdør

Detalj vindu og panel

Enkeltminne 2: Stugu/kårstue bygningsnummer 194971281

Kårbygningen er en enetasjes laftet tømmerbygning fundamentert på en holdsteinsmur, der hjørnene er murt først og så er det murt mellom disse etterpå. Muren har en del påstøp, særlig på fasade mot sør.

Det er kjeller under hele bygningen med inngang fra terreng på østfasade.

Bygningen har saltak med bølgeblikk og pipe i tegl. Opprinnelig har bygningen hatt flistak. Fasade mot nord, vest og øst har nyere utvendig stående kledning (ca 1947). Bygningen er ikke nevnt i branntakst fra 1888, så den er trolig bygd på slutten av 1800-tallet eller tidlig på 1900-tallet.

Bygningen har sju vinduer i empirestil, men inngangsdøra og inngangspartiet er i sveitserstil. Inngangspartiet har utskjæringer i bærekonstruksjoner og vindskier. I tillegg er det en fast benk på hver side.

Bygningen har en tradisjonell akershusisk grunnplan med tre rom, et stort oppholdsrom og to klever. Den er svært autentisk både i eksteriør og i interiør; det meste av hovedstruktur, opprinnelig materialbruk og detaljering er bevart. Peisen i oppholdsrommet er plassert omtrent midt i huset på kortveggen mellom kjøkkenet og de to klevene, med en vedkomfyr i jern inntil grua med tilkopling til pipeløpet. Den opprinnelige peisen ble skutt i stykker og er erstattet med en støpt peis. Det er også lagt nytt gulv og satt opp nytt panel i oppholdsrommet etter krigen. Deler av det opprinnelige møblementet i bygningen er bevart og utgjør en viktig del av helheten i bygningen. I sengekleven er det en støpt jernovn.

På slutten av 1980-tallet ble alle vinduene satt i stand med nytt glass, og det ble murt ny pipe i tegl. I perioden 2016 til 2020 er det utført ytterligere arbeid på bygningen. Muren er satt i stand og terrenget er justert. Bygningen er jekka opp og rettet. Vinduer er reparert eller er erstattet med kopi. I kleven er det lagt ny rapping der den gamle var borte. **Etter siste arbeider vurderes overordnet tilstandsgrad å være TG 2 (vesentlige avvik).**

Fasade mot vest

Fasade mot vest - detalj inngangsparti

Fasademot sør og øst

Fasade mot øst

Fasademot nord og øst

Fasade mot nord

Enkeltminne 3 og 4: Skåle og stabbur, bygningsnummer 194971265

Bygningen er satt sammen av to tømmerbygninger med et mellombygg i reisverk. Bygningene er fundamentert på steinmur mot øst og på høye stabber på fundamentsteiner mot vest. Skålen har en døråpning i østveggen mot tunet, og det er satt opp en enkel labankdør i mellombygget. Skålen er trolig oppført i perioden 1825-1849, Stabburet som sto i forlengelsen av skålen ble solgt rett etter krigen (1950-tallet). I 1987 ble det erstattet av en "tilsvarende" bygning. En kjenner ikke alderen til denne bygningen. Stabbur og mellombygg er ikke innredet. Taket er av bølgeblikk, men det kan tenkes at det har vært flistak tidligere. I branntakst fra 1888 er det opplyst at flere av bygningene har bordtak, det er mulig at det her har vært ment flis som er et mye brukt tekkemateriale i Sør-Valdres. Den eldste delen av bygningen er svært autentisk både i eksteriør og i interiør; det meste av hovedstruktur, materialbruk og detaljering er bevart. I perioden 2016 til 2020 er det utført ytterligere arbeid på bygningen. Bunnsvill og noen av de nederste stokkene på fasaden mot øst er skiftet ut. I tillegg er det laget ny dør. **Etter siste arbeider vurderes overordnet tilstandsgrad å være TG 2 (vesentlige avvik).**

Fasade mot øst

Fasade mot sør og øst

Fasade mot sør

Fasade mot sør og vest

Fasade mot vest

Fasade mot nord og vest

Fasade mot nord

Fasade mot nord og øst

Enkeltminne 5: Låve, bygningsnummer 194971257

Bygningen består av en treroms laftet tømmerlåve i to etasjer, den midtre delen i låven går helt ned til terrenget mot øst, og en nyere utvidelse mot nord. Nyere del er oppført i tømmer i en etasje, med et mellombygg og overbygg i bindingsverk. Tømmerdelen er oppført i rundtømmer og kantet tømmer preget av gjenbruk. I denne delen av bygningen har det vært stall, hønsehus og grisehus. Tømmerlåven er nevnt i branntaksten fra 1888 og er trolig oppført i perioden 1825-1849. I branntakst er det beskrevet at bygningen har bordtak (flis). Låven har i dag fått nytt tak.

Bygningen er fundamentert på steinmur og på høye stabber på fundamentsteiner. Det er kjørebro til den eldste delen av bygningen fra tunet og til den nyere delen på nordfasaden. I tillegg er det enkle dører inn til forrommene i låven og en dobbel dør i mellombygget. På den nordligste delen av bygningen er det en svalgang bak bindingsverkvegg mot tunet. Under kjørebro mot nord er det bygd til et rom i tømmer i en etasje, dette rommet har vært benyttet som stall. Den eldste delen av bygningen er svært autentisk både i eksteriør og i interiør; det meste av hovedstruktur, materialbruk og detaljering er bevart.

I perioden 2016 til 2020 er det utført arbeid på bygningen. Låvebrufoten er utbedret og i tillegg er dørene på låvebrua restaurert eller erstattet med ny dør. **Etter siste arbeider vurderes overordnet tilstandsgrad å være TG 2 (vesentlige avvik).**

Fasade mot sør og øst

Fasade mot sør og vest

Fasade mot vest

Fasade mot nord og vest

Fasade mot nord

Fasade mot nord og øst

Enkeltminne 6: Fjøs Bygningsnummer 194971303

Fjøset er en enetasjes laftet tømmerbygning med møkkakjeller og loft. Bygningen er fundamentert på smale kistemurer av naturstein. På nedsida er muren åpen langs hele gavlen for lett utkjøring av møkk. Bygningen har yttertak av flis som ble lagt på 1980-tallet. Fjøset er omtalt i branntakst fra 1888 og ble da registrert med bordtak (flis). Da bygningen ble Sefrak-registrert i 1982 var det det bølgeblikkplater på den ene siden av taket og flis på den andre.

Fjøset har vært brukt til melkekyr og består av et rom med høyloft over. Det er bevart to båser i fjøset. På langveggen mot tunet står en utedass med pulttak. Dassen er av nyere dato men er kledd med gamle bord. Døra inn i fjøset er på vestre gavlveggen mot tunet. Her er det også ei luke inn til loftet.

Tømmeret i bygningen er i svært dårlig forfatning og fjøset står stort sett ved hjelp av strekkfisker som er satt på alle veggene. Eksteriøret er godt bevart, og bygningen er en viktig del av tunet og helheten i anlegget. Stokkene er merket. Dette og andre detaljer som at det er en møkkaluke i østveggen (noe som er unødvendig siden det er møkkakjeller) kan tyde på at bygningen tidligere har stått et annet sted.

I perioden 2016 til 2020 er det utført arbeid på bygningen. Det er skiftet ut bunnsvill på fasade mot vest, det er skjøtet inn nye nover i den ene bygningen. Deler av fasade mot nord er panelt for å beskytte tømmerveggen. Deler av muren er murt opp på ny, og det er laget ny luke til loftet. I tillegg

er en nedsunken gulvplunne jekket opp igjen. Etter siste arbeider vurderes overordnet tilstandsgrad å være TG 2 (vesentlige avvik).

Fasade mot vest

Fasade mot nord og vest

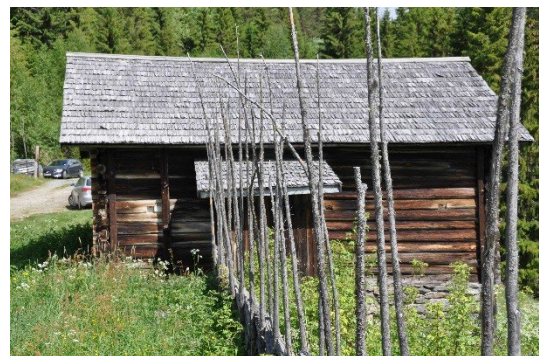
Fasade mot nord

Fasade mot nord og øst

Fasade mot øst

Fasade mot sør

Enkeltminne 7: Eldhus/smie Bygningsnummer 194971311

Eldhuset/smia ligger et stykke utenfor tunet og er en enetasjes laftet tømmerbygning, fundamentert på steinmur. Bygningen har jordgulv og peis/esse murt i naturstein i det nordreøstre hjørnet. Det står også en vedkomfyr inntil peisen. Bygningen er trolig oppført i perioden 1825-1849. I branntakst fra 1888 er den registrert med jordtak (torvtak). I dag har bygningen tak av bølgeblekk. Bygningen har dør i fasade mot vest og vindu i sørveggen.

Bygningen er svært autentisk både i eksteriør og i interiør; det meste av hovedstruktur, materialbruk og detaljering er bevart. Deler av opprinnelige inventaret i smia er bevart.

I perioden 2016 til 2020 er det utført arbeid på bygningen. Det er skiftet ut bunnsvill på tre fasader. På fasade mot øst er to stokker skjøtet. Mur under yttervegg er murt opp igjen. **Etter siste arbeider vurderes overordnet tilstandsgrad å være TG 2 (vesentlige avvik).**

Fasade mot øst

Fasade mot sør

Fasade mot sør og vest

Fasade mot vest

Fasade mot sør og øst

Fasade mot nord og vest

Andre elementer i området

Steinsetning over bekk

Tuft etter tidligere bygning nord for fjøset

Kong Olav Vs signatur er gravert inn i berget på tunet

Markering av fallsted

Minneplate til ære for kaptein Rieber-Mohn

Alle foto Magnhild Apeland august 2021 © Innlandet fylkeskommune

Tilstand og økonomiske konsekvenser av fredning

Det er gjennomført en enkel tilstandsvurdering av de enkelte bygningene på Bagnsbergene i 2016. Rapporten konkluderer med at de ulike bygningene har punktvis sterk slitasje og behov for lokale tiltak. Tilstandsgraden på de ulike bygningene og bygningsdelene varierer mellom TG 2 og TG 3 med en overvekt på TG 2. Etter 2016 er det gjennomført istandsettingsarbeid på alle bygningene, se omtale under hver enkelt bygning. **Etter siste arbeider vurderes overordnet tilstandsgrad å være TG 2 (vesentlige avvik) for samtlige bygninger.**

Smia er i dårligst tilstand (ned mot TG 3), men dette er en liten bygning. Ut over dette er tilstanden generelt bra.

Overordnet tilstandsgrad (TG) vurderes derfor av Innlandet fylkeskommune til å være TG 2. Ut ifra definisjonen i gjeldende Norsk Standard 3424 fra 2013 vil dette si at anlegget har et vesentlig avvik fra tilstand i forhold til referansenivået.

Det er per i dag ikke påregnelig at det vil innebære substansielt store økonomiske merkostnader for staten å gjennomføre fredning av bygningen på Bagnsbergene gård og området rundt.

Litteratur og kildemateriale

Valdres Bygdebok, Gard og bygd i Sør-Aurdal, bind B, 1988

Bagn Bygdesamling "ein gløtt av gamletida" (2000)

Norske gardsbruk

Valdres bygdebok 5 andre del 1964 -Husdyrbruk i Valdres før og nå av Per Tuff

Digitalarkivet

Årbok for Valdres 1985-april 1940

Forsvarsmuseets småskrift nr 3 «Kampene i Gråbeinhølet, på Bagnsbergene gård og Breidablikk i 1940», Andreas Hauge

Forsvarsmuseet småskrift nr 26 «Bagn 1940», Andreas Hauge og Knut Werner-Hagen